
ПРОБЛЕМАТИКА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В АНТРОПОЛОГІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 141.319

Бороденко О. В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Простежується розвиток філософсько-антропологічних ідей, пов'язаних з осмисленням проблематики людського буття в російській літературі.

Ключові слова: літературна традиція, літературний текст, людське буття, антропологічна проблематика.

Творчість Андрія Платонова, вивченням якої займається автор даної статті, є невід'ємною і важливою складовою антропологічної *традиції російської літератури*, в контексті якої чільне місце посідають ідеї гуманізму, пошуку духовності, істини; осмислення онтологічної проблематики; сприйняття людини як істоти багаторівневої та неоднозначної; символізація людини та людського буття. На нашу думку, символом цієї традиції може бути такий: *маленька людина на великому просторі*. Російська література приваблює своїм філософським змістом та "*антропоцентризмом*". Людське буття завжди перебуває в епіцентрі уваги російських письменників. Як відзначив О. Лосєв, "... художня література є сховищем самобутньої російської філософії; в ній часто розробляються основні філософські проблеми, безумовно, в їх специфічно російський, виключно практичний, орієнтованої на життя формі. Й ці проблеми вирішуються тут таким чином, що неупереджений та знаючий дослідник назве ці рішення не лише "літературними" або "художніми", але філософськими та геніальними" [1, с.214].

Задачею статті є показати *найбільш характерні риси цієї традиції*, яка налічує декілька століть (від періоду Київської Русі до початку нашого століття) на прикладах філософії окремих видатних письменників, оскільки в творчості А. Платонова виразно простежується зв'язок із антропологічною традицією російської літератури.

Так, в творчості письменника і філософа кінця 18-початку 19 століття *Олександра Радіщева* людське буття трактується як невід'ємна частина загального буття, а *життя людини* – як невід'ємна частина живої і неживої природи. Виходячи з принципу *віталістичної єдності природи*, О. Радіщев застосовує при визначенні сутності людської екзистенції символ "*одноутробний родич*": "людина є одноутробний родич всьому, що живе на землі, – не лише тварині, птахів ... але й рослині, грибу, метелику, каменю, землі" [див.2, с. 91]. Людина, за О. Радіщевим, істота, яка має здатність і можливість *безкінечно самовдосконалюватись* (але, разом із тим, може безкінечно розбещуватись, деградувати) [див. 2, с. 91]. Пошук людиною *істини* є надзвичайно важливим процесом на шляху до духовності й оволодіння таємницями буття. Істина дозволяє людині перемогти "засліплення", "зазирнути у середину серця" [3, с.107].

В творчості *Миколи Карамзіна* особливе місце займає *символіка серця*: "чутливе серце є багатим джерелом ідей" [див.2,с.125]. За М. Карамзіним, в людському серці живе добро, почуття краси та любові до ближнього [див.2, с. 126]. Дуже гострим для письменника та історика було питання про те, яким чином зв'язані між собою душа і тіло, духовні й фізичні начала..." [4, с. 216]. Проблема *цінності людського буття*, його зв'язку із буттям світу, а також пошук шляхів *самовдосконалення*; питання *свободи особистості*, що "стаючи єдиною безсумнівною реальністю, яка дана людині, ... набула особливої цінності" [4, с. 226, 227] – центральні питання для всієї творчості М. Карамзіна.

Володимир Одоєвський, як вказує В. Зеньковський, випередив у своїй творчості деякі філософські ідеї А. Бергсона. На думку В. Одоєвського, "культура послаблює в людині її інстинкти ... з розвитком раціональності ця сила почала слабнути" [див. 2, с. 138]. В.Одоєвський виступає проти засилля *раціональності* в людському бутті, оскільки раціональне начало нездатне розкривати таємницю буття, вказати індивіду шляхи самовдосконалення: "Формула Одоєвського "необхідно підняти розум до інстинкту" є близькою й до того церковного вчення, яке ставить перед духовним життям задачу "привести розум до серця" [2, с. 139]. Таким чином, "інстинктуальна сила"

В.Одоевського є тим символом "розумної любові", яка здатна поєднати чуттєві та розумові інтенції людини, її тілесно-душевного буття.

В творчості *Олександра Сергійовича Пушкіна* людське буття осмислюється як буття, наповнене безперервним пошуком *істини* та *свободи* (як у внутрішній сутності людського, так і в зовнішньому світі). Численні персонажі постають *мандрівниками*, лицарями в пошуках правди, поєднаної з красою та духовністю. Так, наприклад, пушкінський "*лицар бідний*", що символізує цей пошук, нагадує Степана Копєнкіна – "лицаря революції" з роману А. Платонова "*Чевенгур*". За висловом Ф. Достоевського, "ці російські бездомні мандрівники продовжують й досі свою подорож, й ще довго, здається, не зникнуть" [5, с. 254].

Інший російський письменник і філософ ХІХ ст. *Микола Чернишевський* відкидає умоглядний, метафізичний погляд на людину як на істоту, в котрій "дух" суперечить "природі". Для М. Чернишевського в основі людського буття лежить насамперед *тілесність*; він бажає осмислити людину "як істоту, що має шлунок і голову, кістки, жири, м'язи та нерви"[див. 2, с. 319]. Разом із тим, письменник вірить "у майже дивовижну силу особистості"[див. 2, с. 323]. М. Чернишевський вводить у свої твори *людину-титана*, що символізує радикальну боротьбу за *свободу особистості*, яка використовує свою свободу та природні здібності в справі боротьби за звільнення суспільства. Як і у А. Платонова, "особистість майбутнього" М. Чернишевського – *людина титанічна, радикальна, жертвна*.

В творчості *Льва Толстого* міститься заклик до духовного самовдосконалення людини. У своїх романах "*Війна та мир*", "*Анна Кареніна*", "*Воскресіння*", численних оповіданнях та повістях великий прозаїк через символіку доводить ідею про вічний і нерозривний зв'язок кожного індивідуума зі світом. Людське буття, за Л. Толстим, можливо осмислити лише через всю сукупність зв'язків між людьми, між людиною і світом, людиною і Богом. *Імпресіонізм* Л. Толстого не заперечує існування *тілесного рівня буття окремої людини*: "усвідомлення нашої відокремленості, особиста самосвідомість у точному розумінні слова є, за Толстим, пов'язаним лише з

фактом нашої тілесної відокремленості, – але сама ця сфера тілесності з її розмаїттям й подільністю є буттям примарним, нереальним"[2, с. 383]. Л. Толстой не заперечує існування буття окремої людини, але вважає таке буття реально існуючим лише тоді, коли воно наповнено "бажанням блага", що виступає проявом божественної сутності як *присутності* Бога в людині. *Сенс життя* відкривається людині лише тоді, коли вона усвідомлює цю присутність у своєму бутті [див. 2, с.384]. Таким чином, імперсоналізм Льва Толстого не виключає існування окремої особистості; разом із тим, він не визнає особистість як такий феномен, що не пов'язаний із Богом, що не містить у собі Бога. Людина і Бог, за Л. Толстим, вічно нероздільні.

В творчості *Івана Тургенєва* присутні численні *символічні персонажі*. Достатньо згадати, наприклад, Базарова з роману "Батьки та діти" – символічну постать вічно невдоволеного шукача істини, нігіліста, який прагне змін, бореться за оновлення життя. Символічним є зображення Герасима (оповідання "Муму"): мовчазне терпіння; тілесне "закріпачення" (фізична неможливість розмовляти), що поєднується із "закріпаченням" духовним (заборона любити, проявити власні почуття). Особливо виразною є філософська символіка віршів у прозі, написаних автором в пізні роки життя. В цих творах І. Тургенєв передає думки про сутність *людського існування*, початкову приреченість людини бути "бранцем" власного життя, сум як головний екзистенційний стан особистості. Так, у творі "Пісочний годинник" зустрічаються два символи людського життя: *швидкий річковий потік* та *пісок* у пісочному годиннику: життя "сиплеться рівно та спокійно, наче пісок в тому годиннику, що тримає в своїй руці фігура Смерті"[6, с. 54]. У вірші "Коли я один..." зустрічаємо символ *двійника* (цей символ присутній і у А. Платонова). "Двійник" – це людське *alterego*, яке "знає всі мої таємниці" [6, с. 55]; це людина, якою вона була в минулому; після смерті людина зливається зі своїм двійником в одне ціле [6, с. 55]. У вірші "Камінь" людське *серце* символічно порівнюється з каменем на морському березі – "старим та сірим"; він незворушно ставиться до гри морських хвиль, але залишається самим собою, "лише на його поверхні виступають яскраві кольори"[6, с. 37]. *Символіка тілесності*, що передає сутність тілесного буття

людини, а в поєднанні з символікою екзистенційного рівня та символами особистості дозволяє нам "зазирнути" в таємницю сутності власного буття, міститься і в інших "віршах у прозі" І. Тургенєва. Наведемо ще декілька прикладів. У творі "Христос" письменник зображує зустріч із незнайомою людиною в церкві, яка своїм обличчям нагадувала Ісуса Христа: "обличчя, як у всіх,-обличчя, схоже на всі людські обличчя. Очі дивляться трохи вгору, уважно і тихо. Губи закриті, але не зімкнені... Невелика борода роздвоєна" [6, с. 36]. Тілесність цієї людини містить водночас символіку її *духовності*, що розкривається через *простоту* та *зовнішню звичайність*. У прозовому вірші "Два брати" символічно показано два тіла янголів-братів. Один - "дещо повний, гладкий, чорноволосий. Очі карі, з поволокою, з великими рісницями, погляд хитрий, веселий і жадібний"[6, с. 30-31]. Це – символ *Кохання*. Інший брат – "худий і жовтуватий тілом" [6, с. 31]. Він символізує *Голод*. І. Тургенєв пише, що "Кохання і Голод - два рідних брати, дві докорінні основи всього, що живе"; їхня мета - одна: "необхідно, щоб життя не припинялось, - своє і чуже – все те ж саме всезагальне життя" [6, с. 31].

Таким чином, в творчості І. Тургенєва символізація служить вагомим засобом вираження ідеї про сутність людського буття; символіка тілесності пов'язанна із символікою особистості та екзистенційною символікою.

В творчості *Федора Достоевського* філософське осмислення трагічності та суперечливості людського існування, заглибленість в онтологічну проблематику здійснюється з надзвичайно потужною і виразною силою. У низці блискучих романів ("Злочин і покарання", "Ідіот", "Біси", "Брати Карамазови" та інших), оповіданнях і нарисах письменник показав себе глибоким психологом; те, що він завжди, за висловом М. Бердяєва, "був в першу чергу антропологом, він робив відкриття людини" [7, с. 162]. Достоевському особливо є близькою тема *людської свободи*[7, с. 56]. М. Бердяєв зазначає, що "свобода може бути безжалісною. Великий інквізитор у Достоевського дорікає Христу в тому, що, поклавши на людей тягар свободи, Він не жаліє їх"[7, с.65]. Цей екзистенційний *тягар свободи* Ф. Достоевський символічно осмислює в своїх творах. Людині важко "вести власне життя"; вона

болісно шукає *шляхів звільнення* від тягара свободи і власної долі, шукає *шляхів у трансцендентне*. Раскольников ("Злочин і покарання") бунтує, здійснюючи вбивство; Ставрогін ("Біси") закінчує життя самогубством; Неллі ("Принижені та ображені"), звільнившись від жорстокої опікунки, вмирає від хвороби; Олексій Карамазов ("Брати Карамазови") уходить в монастир, а його брат Іван довго мучається сумнівами: роздирають протиріччя – *жага до життя* з дного боку і *біль власного існування* з іншого (" - Я запитував себе безліч разів: чи є у світі такий відчай, щоб переміг в мені цю відчайдушну й непристойну, може бути, жагу до життя, й вирішив, що, здається, немає такого" [8, с. 249]).

Аналізуючи філософські погляди Ф. Достоевського, В. Розанов зазначає, що "*применшення людської свободи, її прагнення або збочення, йде не із середини її* (людини, – О.Б.) *природи, але іззовні*. Страждання, яке завжди супроводжує це почуття пригніченості, й тут вказує на істинний характер цієї сторони людського духу".

Персонажі А. Платонова так само шукають шляхів власного звільнення від тягара існування. Ремінісценції з роману "Брати Карамазови" та інших творів Достоевського, як вказують дослідники, часто зустрічаються у романі А. Платонова "Чевенгур" [9, с. 532, с. 533, с. 540, с. 544, с. 546, с. 572, с. 588, с. 598, с. 629, с. 634]. Так, Гопнер вважає, що людська свобода несумісна зі спокійним, насиченим існуванням: "– А ти гадаєш, їжа з революцією приживуться?". Це нагадує слова Великого Інквізитора у Достоевського: "...свобода і хліб земний досхочу для будь-кого разом несумісні"[8, с. 275]. А. Платонов у "Котловані", "Чевенгурі" та інших творах показує *смерть дитини* і замислюється над питанням: чи можливо побудувати щастя на землі, "царство свободи" ціною смерті дитини? Це нагадує слова Івана Карамазова, в яких стверджується ідея, що "вища гармонія" не варта жодної сльозинки замученої дитини [8, с. 265].

Ф. Достоевський замислюється над питанням *можливості цілісного буття людини*. Якщо людина є вкрай суперечливою істотою, якщо в кожному ховається жорстокий звір[8, с. 262], то як можна досягти цілісного буття, примирити суперечності людського існування? Для письменника відповідь, на

наш погляд, прихована в усвідомленні абсолютної цінності особистості. Розкриття таємниці особистості, містичного змісту *персонального рівня буття* (тут застосовано наш термін) є для Ф. Достоевського виходом з полону усталених, невірних уявлень про людину. Необхідно цінувати Іншого й розуміти Іншого; тоді ми зможемо хоча б частково наблизитись до таємниці людського буття. Цю увагу Ф. Достоевського до *проблеми особистості* помітив, зокрема, В. Розанов: "У "Злочині та покаранні" вперше і найбільш переконливо розкрита Достоевським ідея абсолютного значення особистості".

Отже, на окремих прикладах ми показали, що філофсько-антропологічні ідеї, виражені класиками російської літератури 18-19 століть, утворюють *значну традицію дослідження людського буття*. У 20 столітті ця традиція була продовжена представниками символізму (А. Бєлий, Вяч. Іванов, О. Блок), видатними прозаїками (М. Булгаков, І. Бабель, І. Бунін, Б. Пільняк, О. Солженіцин, Вен. Єрофєєв та інші) та поетами (О. Мандельштам, А. Ахматова, М. Цветаєва, М. Заболоцький, М. Волошин, Й. Бродський та інші). До розглянутої традиції належить і Андрій Платонов. До задач нашого дослідження не входить повне простеження розвитку цієї *літературної традиції*. Ми обмежуємось лише вже наведеними у даній статті прикладами.

Література

1. *Лосев А.Ф.* Русская философия / Алексей Федорович Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 209-236. (Мыслители XX века).
2. *Зеньковский В.В.* История русской философии / Василий Васильевич Зеньковский. – Харьков: Фолио, М: Эксмо-Пресс, 2001. – 896 с. – (Антология мысли).
3. *Радищев А.Н.* Путешествие из Петербурга в Москву / Александр Николаевич Радищев. – М.: Просвещение, 1987. – 288 с.
4. *Лотман Ю.М.* Сотворение Карамзина / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Книга, 1987. – 336 с. – (Писатели о писателях).

5. *Достоевский Ф.М.* Пушкин. Очерк / Федор Михайлович Достоевский // Пушкин А. С. Собрание сочинений в десяти томах. – Т.10. – М.: Правда, 1981. – С. 253-265.

6. *Тургенев И.С.* Стихотворения в прозе / Иван Сергеевич Тургенев // Собрание сочинений в десяти томах. – Т. 10. – М.: ГИХЛ, 1962. – С. 7-60.

7. *Бердяев Н.А.* Самопознание (Опыт философской автобиографии) / Николай Александрович Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 448 с.

8. *Достоевский Ф.М.* Братья Карамазовы: Роман в 2 т. / Федор Михайлович Достоевский. – К.: БМП "Борисфен", 1994. – Т. 1. – 480 с.

9. *Яблоков Е.А.* Комментарий / Е. А. Яблоков // Платонов А. П. Чевенгур. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 518-650. – (Библиотека студента-словесника).

Borodenko O. V. The problems of human being in Russian literature tradition.

The development of philosophyc anthrological ideas in Russian literature tradition are shown.

Key words: *literature tradition, literature text, human being, anthrological problems.*